

(Szerzői magánkiadás Budapest, 2022¹)

A nyolcvanas évek első felében kaptam először meghívást a nyugat-berlini ünnepi hetekre, de Nyugat-Berlinben nem ekkor voltam először. Némettanárnőm kedves berlini házaspár ismerősével én is barátságot kötöttem, amikor 1977-ben Budapesten jártak. Megtudták, hogy az az évi salzburgi koncertek után Münchenbe utazom, és felajánlották, hogy látogassam meg őket Berlinben. Mivel ugyanarra az időpontra esett egy Fischer-Dieskau koncert is, megígérték, hogy vesznek nekem jegyet. Lehetett volna ennek ellenállni?

A Münchenből a nyugat-berlini Zoo vasútállomásig tartó vonatozás elég hátborzongató volt. A német-német határ földig lepusztított sáv volt, közepén többszörös szögesdrótakadállyal, ahol még egy nyúl sem juthatott át észrevétlen. A vonat az NDK területén Halléban és egy másik városban állt meg. Az állomáson minden kocsit jobbról-balról két-két gépfegyveres katona őrzött. Leszállni lehetett, felszállni nem.

¹ Részlet Gádor Ágnes *Zenetörténeteim – Egy zenei könyvtáros életútka-landjai* c. könyvéből (Szerzői magánkiadás Budapest, 2022) a szövegben megnevezett híres hangfelvételekkel kiegészítve **Dietrich Fischer-Dieskau születésének centenáriuma**n.

Először Nyugat-Berlinben, 1977

Vendéglátóim vártak a pályaudvaron. Berlin előkelő negyedében, a Tiergarten nevű park mellett laktak, Le Corbusier által tervezett többemeletes bérházban. Egy speciális lehetőségre hívták fel a figyelmemet, ha igazolni tudom, hogy német származású vagyok, megillet engem a berlini szenátus által adományozható harminc márka. Ez nekem akkor nagy pénz volt. Mami leánykori neve, a Kurtág elég németes hangzású volt a városháza tisztviselőjének ahhoz, hogy a markomba nyomja a harminc márkát.

A legnagyobb élmény a hangverseny volt. Mahler Gyermekgyászdalait énekelte Fischer-Dieskau a Berlini Filharmonikusokkal. Pityeregtünk ott néhányan!

Gustav Mahler: Gyermekgyászdalok (24:29)

1. Víg a nap, ahogy ragyogva kél (Lento e malinconico, ma non strascinando - Più mosso - Tempo I) **00:00**
 2. Már látom jól, miért sugározatok sötét lángot (Tranquillo, ma strascinando - Poco più moto - Tempo I) **05:13**
 3. Mikor jó anyád jó ajtómon át (Grave, malinconico - Un poco più mosso - Come al principio - Poco più moto - Come al principio) **10:01**
 4. Gyakran hiszem, épp csak kimentek (Tranquillo con moto, senza fretta - Semplice, con calore - Con calore, senza fretta - Con molto tenerezza - Con accrescimento) **14:36**
 5. Ily vad vihar, ha bomolt odakinn (Inqueto, con espressione dolorosa - Poco a poco più lento - Lento a lá berceuse - Molto sostenuto, tenere) **17:42**
- Dietrich Fischer-Dieskau-ének, Berlini Filharmonikus Zenekar, vezényel: Rudolf Kempe

Nyugat-Berlinbe a nyolcvanas években többször is eljutottam. Fischer-Dieskau titkárától, Diether Warnecktől ingyenjegyeket kaptam. Első alkalommal még Kelet-Berlinben laktam, a drezdai „szocialista” kis AIBM-konferencián megismert kedves kolléganőnél, aki már többször volt a vendégünk Budapesten. A Magyar Rádió tudósítói megbízásával kedvem szerint ide-oda tudtam járkálni a berlini falon keresztül. A magyar nagykövetség Unter den Lindenen lévő épületében kapott német nyelvű, hatalmas pecsétetekkel dekorált irat is megerősítette a rádiós megbízásomat. A friedrichstrassei átkelőhelyen hatalmas sor állt, persze csupa nyugdíjas, mert csak azokat engedték át. Szépen kiálltam a soromat, végre az ablakhoz értem. Adtam a papírt, mire a hölgy rám ordít: „Maga itt rossz helyen van!” „Hol van a jó hely?” kérdeztem. „Ott a túloldalon, a diplomatakijáratnál.” Hát ilyen értékes papírt kaptam a követségen... A diplomatakijáratnál egy lélek sem állt, ahol sajátos koreográfia működött. Nyújtottam volna az ablakban ülőnek az útlevelet és a pecsétes papírt. De nem lehetett. Az iratokat a kint álló határőr vizsgálta meg, majd beadta az ablakon. Kifelé ugyanez a háromszög fordított sorrendben. Néhány nap elteltével megkérdezték, mit csinálok én odaát. Feltűnt nekik, hogy mindennap jövök, sőt, néha naponta kétszer is. Mondtam, koncertre megyek, mire bizonygatni kezdték, hogy keleten is vannak jó koncertek. Megköszöntem. Szeptember 11-én azt mondja a kinti ember a bentinek: „Te, ennek ma születésnapja van!” Hát a római számokkal kicsit bajban voltak, a XI az nem IX, de rájuk hagytam.

Egy kellemetlen határátkelésre emlékszem, ami Warneckék vacsora-meghívásával és a Kamara kazettán vitt hangfelvételeivel függ össze. Már régebben megbeszéltük, hogy szívesen meghallgatnak a Kamarát. Nagyon későn jöttem vissza, és az örök – mások, mint azok, akik napközben már ismertek – kipakoltatták a táskámat, meglátták a kazettákat. Kérdezték, mi ez. Mondtam, Bartók és Kodály. Nem értették. Leültettek, elvitték a kazettákat, és vagy másfél óráig nem jöttek vissza. A szerencsétlenek művelődtek, hallgatták a kazettákat és várták, mikor jön valami tiltott dolog. Kaptak egy szép Kamara-koncertet, bár bár az arckifejezésük nem arra vallott, hogy különösebben élvezték volna.

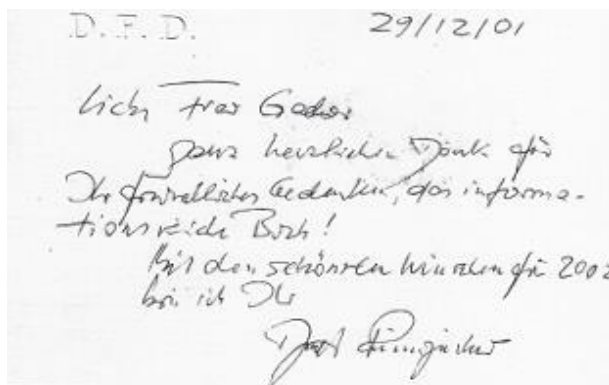
Egyszer még csempésztam is. Warneck úr nagynénje Drezdában lakott, akinek Diether – közben összetegeződünk – Otto-áruházi katalógust szeretett volna küldeni. Na, az tiltott nyomdatermék volt az NDK-ban. Az ismerős öröknél szép nyugodtan áthoztam, és jól becsomagolva Kelet-Berlinből föladtam Drezdába.

A további években Warneckék nagy családi házában szép szobát kaptam. Már a schönefeldi repülőtéren túlestem a határátlépés kellemetességein és beszállhattam a Nyugat-Berlinbe tartó buszba. Elég jól megismertem a várost, múzeumait, és sok nagyszerű koncertet hallhattam. Nem csak Fischer-Dieskau, de másokat is. Ezt úgy háláltam meg, hogy rendes katalógust készítettem Diether több száz darabos CD-gyűjteményéről.

Dietrich Fischer-Dieskau és Várady Júlia az Otello egyik Deutsche Oper Berlin-i előadása után (kranichphoto)

Az egyik alkalommal jegyet kaptam a Deutsche Oper Aida-előadására. Fischer-Dieskau felesége, Várady Júlia énekelt Aidát. Az előadás utáni hármásban folytatott beszélgetésünkön szóba került Júlia első házasságából született csellista fiának további sorsa. Júliához hasonlóan ő is Nagyváradról jött el. Egyelőre Magyarországon van, jó lenne, ha németre tanítanám. Azt is megbeszéltük, hogy elviszem nagybátyámhoz, Banda Edéhez meghallgatásra. Végül is a fiú nem jelentkezett nálam, csak évekkel később, amikor már Münchenben élt, és nem volt szüksége némettanárra.

Fischer-Dieskau újévi üdvözlése, 2001

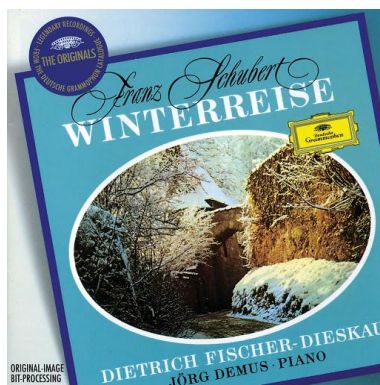
Warneckék kétszer is megkértek, főzzek valami magyarosat. Az egyik persze gulyásleves volt, nagyon meglepődtek, hogy a gulyás az bizony leves, mert a németek a pörköltet nevezik gulaschnak. A másik „magyarosch” ebéd a paprikás csirke volt.

Fischer-Dieskau 1993 elején énekesként végleg elbúcsúzott a színpadtól, a hangversenypódiumtól. Karmesterként meghívásoknak tett eleget, már „csak” vezényelt, mesterosztályt tanított a berlini Zeneakadémián, valamint írt és festett.

Diether Warneck titkári teendőire ezek után már nem volt szükség. Nyugdíjba vonult, Amerikába költözött. Előtte felhívott telefonon és elbúcsúzott. Azóta nem hallottam róla. Hálás maradok neki a sok gyönyörű berlini élményért és a barátságáért.

Fischer-Dieskauról három rádióműsort készítettem az ötvenedik, a hatvanadik és a hetvenedik születésnapja alkalmából kértek fel erre. 1995. május 28-a volt a hetvenedik születésnap.

Dietrich Fischer-Dieskaut elsősorban énekesként ismerjük. Gerald Moore, a világhírű zongorakísérő írta első találkozásukról: „Az első frázis után, amit elénekelt, tudtam, hogy igazi mesterrel van dolgom.” Első fennmaradt felvétele, Schubert Téli utazás című dalciklusa, amelyet 1947-ben huszonnégy éves korában rögzített a berlini rádió, még ma is nagy élményt nyújt a hallgatónak. Az énekes gyökeresen szakított az addigi hagyományos, édeskés Schubert-képpel, és későbbi Schubert-hangversenyeivel és -felvételeivel igen nagymértékben hozzájárult egy új, igazságos, mondhatni: felnőtt Schubert-kép kialakításához.

F. Schubert: Téli utazás – első dal (Gute Nacht)
Schubert: Winterreise, D. 911: No. 1, Gute Nacht (5:38)
© 1966 Deutsche Grammophon GmbH, Berlin

Fischer-Dieskau évtizedekkel később így ír erről: Azt hiszem, hogy a mestermű minden előadót meglep s éberségre kényszeríti őket, arra, hogy újra, meg újra megközelítsék, hogy újra megtalálják az egyszer már meglettet. Ez azt jelentené, hogy méltatlanul lebecsüljük az előadó szerepét, kinek nem csupán megvilágítani kell a művet, hanem új, váratlan fényt kell vetnie rá? Ellenkezőleg; számomra ez azt jelenti, hogy az előadó szerepét az eddiginél élesebb fényben lássam, és azt állítsam: az az igazi előadó, aki el tud tűnni a mű mögött.

R. Schumann: Mondnacht (Holdas éj)

Schumann: Liederkreis, Op. 39: No. 5, Mondnacht (3:42)

© 1977 Deutsche Grammophon GmbH, Berlin

Néhány hónappal az immár legendás *Téli utazás*-felvétel után Fischer-Dieskau megkapta élete első operaszerepét is, mégpedig a híres berlini Városi Operában: Posát énekelte Verdi *Don Carlos*ában. Az előadást Fricsay Ferenc vezényelte.

G. Verdi: Don Carlos – Posa áriája (IV. felv.)

Verdi: Don Carlo / Act 4: "O Carlo, ascolta (3:31)

© 1966 Decca Music Group Limited

1951: Salzburgi Ünnepi Játékok, 1954: Bayreuth, 1955: az első amerikai hangversenykörút – ezek az első jelentős állomások a világhír felé megtett úton. A zenekedvelők ekkor már hanglemezei révén is ismerik Fischer-Dieskaút. Karajan kivételével senki nem készített annyi nagy sikerű felvételt, mint Fischer-Dieskau, és jórészt éppen e lemezek révén kelt új életre az a műfaj, amelyet sokan már elavult”-nak tartottak: a dal műfaja. Másféle daléneklés ez, mint az addig megszokott. 1973-as budapesti Wolf-dalestjéről írta Pernye András: „Tolmácsolása tudományos elemzéssel is felér, éneke annyira egybeforrott a verssel, versmondással s behatol a művek szerkezetébe, feltárva a legfinomabb részleteket is.”

Wolf: Fussreise

Wolf - Fußreise - Fischer-Dieskau / Moore 1957 (2:38)

Studio recording, Berlin, 14-18.IX.1957

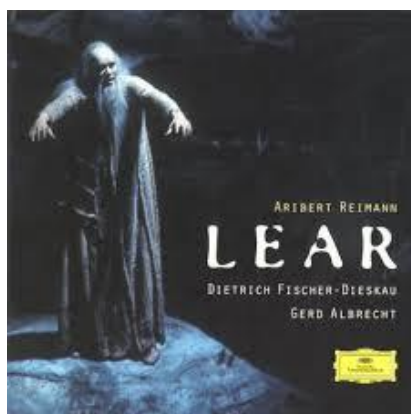
Kézenfekvő volt, hogy Fischer-Dieskau egy napon magával az interpretálandó szóval is foglalkozni akart, miután a szó és zene közti összhangot a daléneklésben oly gyakran kipróbálta és kiélvezte. Elsősorban a dalestekre és operaszerepekre való előkészületei tanították meg őt filozófikus módon gondolkodni, és a kifejezés kényszere készítette arra, hogy a háttérét is megmutassa annak, amiből a nyilvánosság a hangversenyteremben és az opera nézőterén csak az eredményt látta-hallotta. Így születtek meg sorban könyvei: a Schubert-dalokról szóló magyarul is megjelent, de írt Schumann vokális műveiről, Wagner és Nietzsche kapcsolatáról, az éneklés történetéről és esztétikájáról is. A Wagner-könyv elsősorban filozófiai-elméleti kérdésekkel foglalkozik. Wagner zenéjéről többek közt ezt mondta Fischer-Dieskau egy interjúban: „Utólag nagyon hálás vagyok Wagnernek azért, hogy a számomra hangilag elérhető szerepek szinte teljesen mentesek attól a túlzott, színházias pátosztól, amely engem Wagnernél gyakran zavar. Ez a teatralitás ugyan megfelel a zenés színház ideájának, de engem végül is nem győz meg. A pátoszt is lehet az ókori görögök szellemében értelmezni, és így természetes, hogy gyakran elkerülhetetlen. De a lelki emelkedettségnek – mert a görög pathosz szó ezt jelenti – semmi köze nincs a hamis kifejezéshez.”

Wagner: Tannhäuser Wolfram versenydala (részlet)

Dietrich Fischer-Dieskau sings "O du mein holder Abendstern" (Wagner: Tannhäuser)
(5:08)

Dietrich Fischer-Dieskau Berlin State Opera Orchestra / Franz Konwitschny
LP, Angel Records, SPRO 2900

Fischer-Dieskau a mai zenének is egyik legkiválóbb interpretátora volt egész pályafutás alatt. Egy interjúban ezt mondta: „Ha a zene meg akarja tartani a kulturális életben elfoglalt helyét, tekintettel kell lennie az énekelhetőségre – átvitt értelemben, nem is annyira az emberi gégefőre vonatkoztatva. Századunk eleje óta úgy tekintenek a hagyományos hangszerekre, mint amelyek teljesen kimerítették a bennük rejlő hangzási lehetőségeket, és állandóan, szinte kétségbeesetten keresik az új hangelőállító eszközöket. Én azonban úgy vélem, hogy csak és egyedül a szellem a döntő. És ebből kiindulva kellene új zenét írni, nem is annyira a hanghordozókkal való kísérletezés útján, hanem a tartalmat tartva döntőnek.” Másutt ezt mondja: Minden időben voltak művészek, akik síkra szálltak az új mellett. Ennek az úttörő munkának rendkívüli vonzereje van. Ezért is foglalkozom szívesen az új zenével.” Luigi Dallapiccola, Benjamin Britten, Hans Werner Henze, Aribert Reimann – csak néhány zeneszerző azok közül, akik Fischer-Dieskau számára műveket írtak. Az egyik legjelentősebb alkotás Reimann Lear király című operája. Fischer-Dieskau nem csupán a bemutató címszereplője volt, de ő ösztönözte a zeneszerzőt a mű megírására.

Reimann: Lear

[Dietrich Fischer-Dieskau discusses opera roles #5/6 | Aribert Reimann: „Lear“ \(8:13\)](#)

Find Deutsche Grammophon Online

A hetvenes években Fischer-Dieskau gyakran vezényelt is. Egy interjúban ezt mondta a vezénylésről: „Még mielőtt énekelni kezdtem volna, karmester akartam lenni. A főiskolán tanultam is vezénylést, de most, természetesen, újra kell tanulnom a mesterséget, hogy a zenekart olyan hangszerré tegyem, amelyen játszani tudok. A vezénylés nem más, mint egy további módja a zenélésnek, amelynek az énekléssel sok közös vonása van.”

Schubert: Befejezetlen szimfónia – második tétel
Symphony No. 8 in B Minor, D. 759: II. Andante con moto (11:38)
Symphony No. 8 in B Minor, D. 759: II. Andante con moto · Franz Schubert ·
New Philharmonia Orchestra, vezényel: Dietrich Fischer-Dieskau
© 2014 Piros Comercial Digital

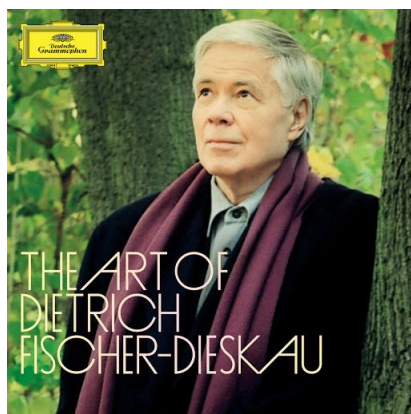
Az előbb idézett interjú így folytatódik: „Természetesen minden énekes tudja, hogy nem fog élete végéig énekelni. Csak addig szabad csinálnom, amíg tartani tudom azt a szintet, amit legjobb időszakomban elértem. Én pedig szeretnék muzsikálni, ameddig csak élek.”

Két évvel ezelőtt eljött az az időpont, amikor Fischer-Dieskau úgy érezte: abba kell hagynia az éneklést. A muzsikálást azonban nem hagyta abba: idén a híres feldkirchi Schubertiádán Schubert Lazarus című oratóriumát vezényli. Az énekes szólisták pedig az ő tanítványai. Az énekes, aki az éneklés mellett már régóta festett – képeiből több nagy sikerű kiállítást is rendeztek, könyveket írt és vezényelt, elég későn határozta el, hogy tanítani is fog. Meghívásoknak korábban sem volt híján. Néhány mesterkurzus után végre elfogadta a Berlini Zeneművészeti Főiskola hívását, ahol évek óta a dalénekesek mesterosztályán tanít. Habzásának több oka is volt. Részben az, hogy énekelni akart addig, ameddig csak lehet, s a rengeteg fellépés mellett – évi 70-80 koncert nem volt ritkaság – nem lett volna ideje újabb kötelezettséget vállalni. Kérdéses volt számára az is, hogy egyáltalán tovább képes-e adni valamit abból, amit ő tud, s ha igen, milyen sikerrel. Ha a közeljövőben találkozunk tanítványai, Claudia Barainsky, Christian Elsner vagy Matthias Görne nevével a rádióban vagy a hangversenyeken, a válasz egyértelmű „igen” lesz.

Sokan próbálták már megfejteni, mi Fischer-Dieskau művészetének titka. Részletes, szakszerű kritikák, hosszú dicshimnuszok jelentek meg koncertjeiről, operai fellépéseiről és hanglemezeiről a világ számos szakfolyóiratában, Whitton és Hans Neunzig több mint háromszáz oldalas monográfiái ugyanúgy körüljárják a Fischer-Dieskau-jelenséget, mint Karla Höcker, Joachim Kaiser, Gerald Moore és mások írásai. De igazán talán még senki nem elemezte ki azt a csodát, amelyet Pernye András így fogalmazott meg az 1973-as budapesti koncert után: „Ezen a ponton a kritika elnémul és a hódolatnak adja át a helyét... Megtudhattuk – ha esetleg eddig nem tudtuk volna –, hogy Fischer-Dieskau azt tesz a hangjával, amit akar. Tegyük hozzá: mindig azt akarja, amit a szerző.” Talán ez az utolsó mondat a kulcs ehhez a művészetéhez. S milyen egyszerűnek tűnik az odavezető út, ha Fischer-Dieskau mondja el: „Mert mit is csinállok? Elolvasok egy verset, ami vagy elbűvöl, vagy nem, megpróbálom kívülről

megtanulni. Azután elolvasom a hozzá komponált zenét, és megállapítom, hogy más, mint a vers, talán különbözőség, félreértés van a költő és a zeneszerző felfogása között. Vagy megállapítom, hogy zene és szöveg fedi egymást, és ennek örülök, mert akkor magamnak már alig van dolgom. Azután kezdem tanulmányozni a kottát, hogy belássam, mit gondolt a zeneszerző minden egyes részlettel, minden kötőívvel, minden szünettel, minden legato- és nonlegato-frázissal.”

Egyszerűnek tűnik az út, ha nem felejtjük el, hogy egyrészt milyen fantasztikus előtanulmányokat követel a szöveg és zene születési körülményeinek, az adott kor, a költő és a zeneszerző milyen részletes ismeretét feltételezi, másrészt, hogy a tudás és az intelligencia kontrollja önmagában nem vezethet ahhoz az összehasonlíthatatlan eredményhez, amelyet egy-egy zenemű előadása jelent Fischer-Dieskau interpretálásában. Éppen itt kezdődik az, amit „titok”-nak nevezhetünk, amit elemezni lehet, de megfogalmazni nem, hanem csak megérezni és átélni. Ezt a varázslatot érzékeltesse a következő könnyed-röpke, és mégis bensőségesen lírai Richard Strauss-dal, a Szerenád.

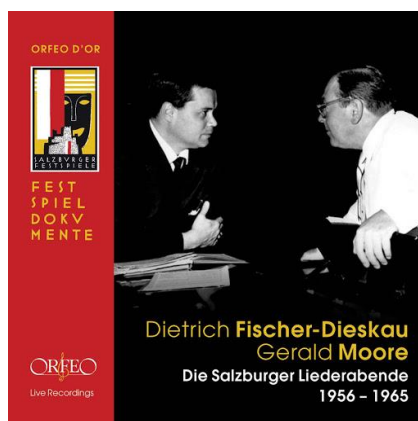
Zene: R. Strauss: Szerenád, Op. 17/2.

R. Strauss: 6 Lieder, Op. 17: No. 2, Ständchen (2:17)

© 1984 Deutsche Grammophon GmbH, Berlin

Fischer-Dieskau, az énekes: kimeríthetetlen téma. S milyen az az ember, aki ezzel a kimeríthetetlen örömforrással ajándékozta meg embertársait? Ismét idézet egy interjúból: „Alapjában véve vidám ember vagyok, különben nem kerültem volna ki épen életem különböző, igen nehéz helyzeteiből. Első feleségem halála áthidalhatatlannak látszó szakadék volt. Csak munkával lehetett legyőzni az ilyen sorscsapásokat: „Semmi sincs jobb, mint hogy az ember örvendezze az ő munkájában. Ez a mondat kulcsmondat a számomra. Ez és a szeretetre való képesség jelenti az önmegvalósítást, és az életben végül is erről van szó.”

Fischer-Dieskau életének ez a kulcsmondata Brahms Négy komoly énekéből való. Ezeket a dalokat énekelte élete első lemezfelvételén 1949-ben, és ezek a dalok végigkísérték egész énekesi pályafutását. A ciklus negyedik dalában, Pál apostol I. korinthuszi levelének részletében hangzik el Fischer-Dieskau életének másik kulcsmondata: „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három, ezek között pedig legnagyobb a szeretet.”

Brahms: Négy komoly ének – negyedik dal.

Brahms - Vier ernste Gesänge - Fischer-Dieskau / Moore Salzburg 1958 (19:19)

Denn es gehet dem Menschen **0:00**

Ich wandte mich und sahe an alle

O Tod, o Tod, wie bitter bist du **9:10**

Wenn ich mit Menschen 15:45

Live recording, Salzburg, 1958. VIII. 9.

**

M. Katanics Mária és az általa 1959-ben alapított Szilágyi Erzsébet Női Kar ötven éves működéséről, valamint Gádor Ágnes kórusalapító tag, a Zeneakadémia könyvtárának nyugalmazott igazgatója életútjáról szóló könyv, továbbá Katanics Mária, Válogatás Kodály kórusműveiből című tankönyv utánvétes megrendelési lehetősége a Flaccus Könyvkiadó üzletében.